

Memòria democràtica i el poble gitano

Resum És molt important conèixer la història de la població catalana i fonamentalment aquella història dels col·lectius que han estat discriminats al llarg dels anys i de la seva història també ha estat silenciada. Aquest projecte ha tingut com a objectiu l'aproximació a testimonis de persones, vivències, experiències, etc., del poble gitano a Catalunya que ha viscut directament o indirectament l'època del Franquisme i la Transició. S'ha partit de la hipòtesi que hi ha un gran buit d'informació d'aquesta etapa del passat sobre i des del punt de vista del poble gitano.

Paraules clau

Associacionisme, Barraquisme, Franquisme, Guerra Civil, Lleis, Memòria democràtica, Reconeixement del poble gitano

Memoria democrática y el pueblo gitano

Es muy importante conocer la historia de la población catalana y fundamentalmente aquella historia de los colectivos que han sido discriminados a lo largo de los años y de los que su historia también ha sido silenciada. Este proyecto ha tenido como objetivo la aproximación a testimonios de personas, vivencias, experiencias, etc., del pueblo gitano en Cataluña que ha vivido directa o indirectamente la época del Franquismo y la Transición. Se ha partido de la hipótesis que existe un gran vacío de información de esta etapa del pasado sobre y desde el punto de vista del pueblo gitano.

Palabras clave

Asociacionismo, Chabolismo, Franquismo, Guerra Civil, Leyes, Memoria democrática, Reconocimiento del pueblo gitano

Democratic memory and the gypsy people

It is very important to know the history of the Catalan people and, basically, the history of groups who have been discriminated against over the years, and of those whose history has also been silenced. This project aims to bring closer the testimonies of people, experiences, survival, etc of the gypsies in Catalonia, who have lived through the time of Franco and the Transition, directly or indirectly. It started from the hypothesis that there is a large information gap on this era of the past, from the point of view of the gypsies.

Key words

Associationism, Shanty dwelling, Franco regime, Civil war, Laws, Democratic memory, Recognition of the gypsy people

Autor: Fundació Privada Ujaranza

Article: Memòria democràtica i el poble gitano

Referència: Educació Social, núm. 40 p127-143.

Adreça professional: info@fundacionjesusgomez.org

Memòria democràtica i el poble gitano

Fundació Privada Ujaranza

Aquest article sorgeix a partir de la realització d'un projecte per part de la Fundació Privada Ujaranza de restitució de la memòria democràtica. Aquesta Fundació va rebre subvenció, d'acord amb l'ordre IRP/1/2007 de 8 de gener, de la Generalitat de Catalunya, i concretament de la Direcció General de la Memòria Democràtica, dins de la Secretaria de Relacions Institucionals i Participació. El projecte s'anomena "El poble gitano durant el Franquisme: sentim la història!".

Considerem que és molt important conèixer la història de la població catalana i fonamentalment aquella història dels col·lectius que han estat discriminats al llarg dels anys la història dels quals també ha estat silenciada. Aquest projecte ha tingut com objectiu l'aproximació a testimonis de persones, vivències, experiències, etc., del poble gitano a Catalunya que ha viscut directament o indirectament l'època del Franquisme i la Transició. S'ha partit de la hipòtesi que hi ha un gran buit d'informació d'aquesta etapa del passat sobre i des del punt de vista del poble gitano.

Es pretén omplir aquest buit i recollir experiències i vivències de la història gitana a través de les històries de vida de diferents persones gitanes de Catalunya. Per dur a terme les entrevistes hem seguit una metodologia de treball que ha possibilitat el diàleg en condicions d'igualtat entre la persona entrevistada i la que entrevista; aquest mètode està inspirat en la metodologia comunicativa¹, molt valorada per l'estudi de les desigualtats socials. Les entrevistes s'han dut a terme en un ambient familiar, de confiança, amb la finalitat que les persones entrevistades es trobessin més confortables i relaxades.

Com a resultat de l'anàlisi de la informació recollida a partir de les diferents històries de vida s'ha elaborat aquest article.

Context històric

La llei per la qual es reconeixen i amplien drets i s'estableixen mesures a favor de tots aquells que van patir violència i persecució durant la Guerra Civil i els anys de la dictadura, és coneguda com la llei de la Memòria Històrica², que va ser aprovada pel Congrés dels Diputats el 31 d'octubre de 2007 i prèviament pel Consell de Ministres el 28 de juliol de 2006.

La Guerra Civil ha estat molt estudiada, però poques vegades s'ha considerat el grau d'implicació i impacte que va tenir sobre el poble gitano. Existeixen molts estudis sobre la Guerra Civil, que sempre ha estat vista i analitzada des de la perspectiva de la societat majoritària, és a dir, sense incloure les

aportacions de la població gitana. Poques vegades hem sentit parlar de la Memòria Històrica i la població gitana. Els gitanos fa segles que són entre nosaltres, els primers gitanos (o Rrom, com també se'ls coneix) arribaren a Europa procedents de l'Índia en el segle XV tot recorrent diverses ciutats europees³. L'arribada de la població gitana a Espanya va tenir lloc l'any 1425 segons un document dels arxius de la Corona d'Aragó. La història de la població gitana a Espanya compta amb èpoques de tolerància i altres de repressió i persecució. Al principi de la seva arribada a la Península Ibèrica, foren ben acollits: vivien amb llibertat i no tan sols no eren refusats, sinó que els camperols i vilatans els miraven amb simpatia i comerciaven amb ells, tot apreciand les seves habilitats artesanes. Però malauradament l'etapa de persecucions ha perdurat fins als nostres temps.

Al llarg de la història, a Espanya, trobem que ha estat un poble perseguit per diferents regnes i lleis, i que d'una manera o altra atemptaven contra la seva identitat. Antonio Gómez, en un article publicat a la revista *I Tchatchipen* l'any 2000, ens explica com en els textos legals quan es refereixen a la població gitana es fan servir amb molta freqüència mots com ara «extinció» i «extermini», per tal d'explicar (les autoritats de l'època) què en volien fer⁴.

Una de les lleis més antigues i conegudes va ser la Pragmàtica de 1783; aquesta llei, segons un informe de l'època deia que la pragmàtica reial desvela en el fons que Sa Majestat no vol exterminar ni anihilar els gitanos, sinó suprimir-ne els costums. Se'ls va prohibir que instal·lessin les seves caravanes als pobles petits, perquè les forces de l'autoritat no podien vigilar-los i amb la finalitat de castigar els *excessos* que creien que cometien.

En definitiva, van ser segles de normatives opressives que tenien com a objectiu prohibir a la població gitana utilitzar la seva llengua i la seva forma de vestir. En el segle XX la Constitució espanyola de l'any 1978 i l'Estatut de 1979 van suposar un canvi important per a la comunitat gitana, tant a Catalunya com a l'Estat. Tot i que aquests documents no feien referència explícita al poble gitano, sí que es parla de la no discriminació per motius racials o ètnics; a partir d'aquí es produeix un avenç en la situació jurídica de la població gitana, que són considerats espanyols, amb igualtat de drets a la resta de ciutadans nascuts en territori nacional.

També en el s. XX, va tenir lloc com a fet transcendent l'Holocaust gitano (Porrajmos) a mans dels nazis. Aquest esdeveniment és desconegut per part de moltes persones, no hi ha hagut difusió de les víctimes gitanes que hi va haver en aquell tràgic fet històric. Van ser separats en camps de concentració, es van fer experiments mèdics amb nens i dones embarassades, es van esterilitzar les dones gitanes i es van assassinar moltes persones gitanes. Es creu que van morir aproximadament unes 500.000 a mans del règim de Hitler.

A més, s'ha de destacar com un fet molt positiu i com un pas molt significatiu el reconeixement de la persecució i el genocidi del poble gitano per part del Parlament de Catalunya, el passat 29 de març de 2007⁵. El Parlament de Catalunya:

- Afirma i reconeix que el poble gitano resident a l'Estat espanyol, i concretament a Catalunya, ha estat víctima d'un genocidi històric i continuat.
- Deplora totes les lleis racistes i antigitanes que han dictat o secundat les institucions catalanes i totes les situacions que han produït el maltractament, la discriminació i la vulnerabilitat del poble gitano al llarg de la història.
- Es compromet a treballar perquè s'apliquin polítiques incloents, efectives i decidides amb l'objectiu d'aconseguir la igualtat d'oportunitats dels membres del poble gitano a Catalunya i el reconeixement i el manteniment dels seus trets culturals i identitaris, en observança de les resolucions 1045/VI i 1046/VI d'aquest Parlament, de les actuacions governamentals empreses en compliment de les dites resolucions, de l'article 42.7 de l'Estatut d'autonomia i de la Directiva 2000/43/CE del Consell de la Unió Europea, relativa a l'aplicació del principi d'igualtat de tracte de les persones independentment del seu origen racial o ètnic.

Aquesta declaració ha estat un fet molt positiu i molt important per al poble gitano, ja que s'ha reconegut públicament que ha estat perseguit al llarg dels anys i que es lluitarà per la igualtat d'oportunitats d'aquest poble aplicant polítiques efectives de millora en tots els àmbits. La quantificació de la població gitana a l'Estat espanyol té una dificultat pròpia, que és la falta de dades quantitatives fiables. La Constitució salvaguarda la identitat cultural de la ciutadania. La informació referent a l'ètnia no figura en el cens de la població i, per tant, no es pot treballar amb estadístiques proporcionades per les bases de dades de l'Administració Pública. En l'Estudi sobre la Població Gitana de Catalunya⁶, se cita la dada de 62.868 persones gitanes a Catalunya extreta de l'obra de Teresa San Román (1994:87).

En aquest estudi s'aporta una taula resum de la població gitana per comunitats autònomes, en què es mostra la dada de 52.937 persones gitanes a Catalunya, extreta a partir de la font de la Fundació Secretariat Gitano de 1999. A Espanya la població gitana forma actualment una comunitat de 500.000 a 600.000 persones. Segons dades de la Unió Romaní, per regions; la que agrupa la major quantitat de població és Andalusia, on viuen prop de 300.000, cosa que suposa un 5% de la població total d'aquesta zona⁷. La seva importància allà és tan gran que a l'octubre de 2007 el Parlament Andalús va declarar el dia 22 de novembre "Día de los Gitanos Andaluces". Aquest dia es commemora la seva arribada a Andalusia, el 22 de novembre de 1465⁸.

Veus de les persones gitanes

Des de la Fundació Privada Ujaranza, organització sense afany de lucre, que lluita pel desenvolupament educatiu, econòmic i social de les minories culturals que conviuen al nostre país, hem tingut l'objectiu de recollir testimonis de persones gitanes que hagin viscut directament o indirectament

la Guerra Civil, recuperar la seva veu silenciada, les seves vivències, sentiments i experiències d'aquella època. La nostra tasca ha estat entrevistar persones representatives del poble gitano per donar a conèixer, a través d'entrevistes, una part de la història de tots desconeguda per a la majoria. Les persones entrevistades ens han relatat la seva trajectòria personal i professional de la següent manera:

- Sr. J.D.R.H., que va néixer a Puerto Real (Cadis) i pertany a la comunitat gitana. És advocat i llicenciat en Ciències de la Informació per la Universitat Autònoma de Barcelona, doctor en Ciències de la Informació per la mateixa Universitat i mestre d'Ensenyament Bàsic. Va ser diputat del Congrés des de 1977 fins a 1986, diputat del Parlament Europeu entre els anys 1986-1999, membre del Consell de la Unió Europea entre 1994-1997 entre d'altres, i actualment és el president de la *Unión Romani Española*. Al febrer de l'any 2008 va ser nomenat Doctor Honoris Causa per la *Universidad de Cádiz*, i va esdevenir la primera persona gitana que rep aquesta distinció.
- Sr. M.H., actual president de l'Associació Gitana de Sabadell, associació que va néixer l'any 1983, amb l'objectiu d'afavorir la integració del col·lectiu gitano a la comarca del Vallès Occidental i en concret a Sabadell. M.H. és mediador i un referent en temes d'integració gitana, a més de ser assessor del *Instituto de Cultura Gitana* del govern d'Espanya. Va ser president i fundador de la FAGIC (Federació d'Associacions Gitanes de Catalunya), impulsor del Pla Integral del Poble Gitano a Catalunya i assessor en minories ètniques del Departament de Benestar i Família de la Generalitat de Catalunya.
- Sra. E.C., vicepresidenta de Dones de la FAGIC (Federació d'Associacions Gitanes de Catalunya). L'E.C. va néixer a Sòria, però ha viscut a Madrid i des de fa uns anys a Barcelona. Durant la seva vida professional s'ha dedicat a la venda ambulante. Va ser presidenta de l'Associació Gitana de Dones Drom Kotar Mestipen, associació que va néixer l'any 1999 fruit del diàleg entre dones de diferents edats, gitanes i no gitanes. Té aquests objectius prioritaris: fomentar la igualtat i la no discriminació entre dones i homes en la comunitat gitana, així com impulsar la feina solidària entre dones de diferents cultures.
- Sr. C.L., actual vicepresident de Política i Comunicació de la FAGIC. C.L. explica que va néixer en un poble d'Extremadura, però que actualment viu a Catalunya des de fa vint-i-cinc anys. En C.L. fa molts anys que treballa per la lluita dels drets de la comunitat gitana a Espanya.
- Sra. N.G., una àvia sàvia, que viu a Reus. Tenia divuit anys quan va arribar la guerra; ens ha ofert un testimoni importantíssim de com es va viure la guerra en la comunitat gitana on ella vivia.
- Sra. T.C., que va néixer a un poble de Barbastro, i que es va traslladar a viure a Lleida quan era nena; mare de família, ha treballat des de petita en

diferents feines; ja fa un temps treballa a l'Associació de Dones Gitanes de Ponent com a voluntària.

- Sra. O.G., que va néixer i viu a Lleida. Relata que és l'actual tesorera de l'Associació de Dones Gitanes de Ponent. És mare de família i des de fa tres anys treballa dins l'associació perquè volia un canvi en la seva comunitat i en particular envers les dones gitanes.
- Sra. P.D., també de Lleida, presidenta de l'Associació de Dones Gitanes de Ponent; la seva inquietud per donar noves oportunitats a les dones gitanes va quedar plasmada en la creació de l'Associació de Dones de Ponent, que impulsa la creació de xarxes de suport entre mares i noies gitanes per sensibilitzar en la importància de l'educació.

Veus de les persones gitanes: la Guerra Civil

Els anys de la Guerra Civil van significar anys de penúria, fam i desesperació per a tots els espanyols, inclosa la població gitana. Hi ha molt pocs documents bibliogràfics que expliquin com va viure la població gitana la guerra, encara que és difícil no veure's involucrat d'una forma o altra en una guerra. Un article publicat l'any 1936 a la revista *Crónica* signat per Helios Giménez, i parcialment reproduït a la revista *ITchatchipen*, ens explicà que durant la guerra els gitanos de la Cava, de Pagès del Corro i del Puerto de Camaronero van estar deu dies lluitant contra Queipo de Llano. També que, a Barcelona, els gitanos de Sants van ser dels primers que es van mobilitzar amb escopetes de caça, pistoles velles, navalles i van tallar el pas a les forces de la caserna de Pedralbes; continua dient: he vist gitanos lluitar com herois al front d'Aragó, a Bujaraloz i a Pina; jo et dic que d'aquesta guerra civil que enlluernarà tantes coses magnífiques ha de sortir, també a Espanya, la reivindicació dels gitanos, la seva integració total a la vida civil^{9C}.

Teresa San Román, en un dels seus llibres, en parlar de la participació dels gitanos a la Guerra Civil, afirma que aquesta va ser escassa i que sempre hi ha algú que recorda un gitano que era del PCE, o falangista, o de la CNT. Però el cas és que la gran majoria mai no va arribar a entendre, i amb raó, tant d'horror, tanta sang i tant d'odi.¹⁰

C.L., vicepresident de Política i Comunicació de la FAGIC, en comentar la implicació directa de la població gitana en la guerra, ens diu:» jo crec que aquesta guerra no era una guerra que a nosaltres ens impliqués directament, això no anava amb nosaltres, malgrat que van morir molts, directament o indirectament, a partir de la misèria que va provocar... A Espanya des de fa cinc-cents anys enrere se'ns havia anat al darrere amb lleis racistes, amb una persecució genocida. Estàvem acostumats a patir aquesta situació, hi estàvem acostumats... «.

L'any 2007 la *Asociación de Mujeres Gitanas Romi* d'Andalusia¹¹ va desenvolupar el projecte "La Recuperación de la Memoria Histórica del

Pueblo Gitano”, en què es va realitzar un seminari i del que es va elaborar un CD amb els testimonis de persones gitanes i no gitanes explicant les seves opinions, vivències, experiències, etc. sobre la Guerra Civil i el Franquisme. En aquest projecte el Sr. Francisco Viguera, de la *Asociación Granadina para la Recuperación de la Memoria Histórica* comenta: «Sabemos que el pueblo gitano sufrió doblemente esa represión, primero por ser republicanos pero también por ser gitanos».

N.G., una dona gitana de més de noranta anys que viu a Reus, ens diu que els gitanos no han estat mai de cap partit. Ella tenia 18 anys quan va arribar la guerra, ens ha deixat un testimoni importantíssim d'aquest període. Vivia a Lleida, on durant un temps amb alguns membres de la seva família, es van amagar en una ermita i la gent no gitana de Lleida, que els coneixien, els portaven menjar. D'altra banda, ella també va ajudar un home i la seva família, un senyor que es deia Orriols i que era de dretes; recorda com aquest home li va donar feina abans que comencés la guerra, i com un cop aquesta va començar, els va ajudar a amagar-se en un lloc segur, on els portaven menjar. Quan va acabar la guerra, N.G. recorda com plorava d'agraïment aquest senyor, dient: Ens has salvat la vida, ens has salvat la vida!, com t'ho he de pagar això si ens has salvat la vida!, mentre plorava. Llàgrimes com si el veiés ara... i ella, ella abraçada al coll i a la filleta..., recorda plena d'emoció. Aquest és un exemple de solidaritat que uneix la gent en moments difícils, independentment de la seva ètnia o procedència.

Un dels pocs personatges gitanos més coneguts durant el període de la Guerra Civil fou Ceferino Giménez, més conegut com *el Pele* o *el Santo Gitano*. Avui és el primer beatificat de la seva ètnia. Un dels testimonis més emotius que hem sentit durant les entrevistes va ser el de l'O.G., de l'Associació de Dones Gitanes de Ponent, neboda besneta d'en Ceferino, que ens explicà que «quan van empresonar el seu besavi la meva àvia estava en estat, va sentir els trets a la porta del cementiri i ens va dir com l'estómac se'hi va encongir; un cop havia estat assassinat», continua l'O.G., «una persona del poble que li havia agafat les botes i la seva roba, es passejava pel poble dient: Que vinguin els gitanos, que vinguin!, mireu la roba que portava en Ceferino! (vestint la roba d'en Ceferino). Això va ser un trauma per a la meva família», recorda l'O.G., «perquè era molt bona persona; la meva família encara no pot parlar d'ell»; i amb llàgrimes als ulls ens diu que per a la comunitat gitana en Ceferino ha estat i és un referent.

C.L. ens parla de la filosofia dels gitanos davant els conflictes bèl·lics dient que: «... aquesta filosofia de guerra» (fent referència al fet de matar algú que no coneixes), ja que el poble gitano mai no l'ha acceptat, mai no l'ha tingut com a pròpia; és més, el gitano mai no ha tingut una guerra, és un poble... «Mira la fama que hem tingut de *pendencieros*! (busca-raons)», continua dient, «l'únic poble que mai no ha participat en una guerra...! i hem tingut motius per participar-hi en moltes», ens diu amb un to d'ironia a la veu.

Segueix explicant com, durant la Guerra Civil, molts gitanos buscaven la protecció dels *señoritos* de les comarques on treballaven, «buscaven

padrinatges», ens comenta, «amb la finalitat que aquestes persones respectables els poguessin protegir davant les injustícies que es cometien contra la població gitana». C.L. ens ho plasma dient: si haves d'anar a algú perquè no podies anar a un jutjat, com una persona normal, i dir: vaig a presentar una denúncia, no!. Perquè, com a gitano, tu no tenies dret a res.... Llavors el gitano... si caminaves pel camp, arribava la Guàrdia Civil i tu eres el que havia de demostrar que el que portaves era teu, que eren les teves pertinences, era “contra llei”; la presumpció d'innocència per al gitano no existia».

Tal com apunta David Martín en un article, els gitanos van ser repudiats tant per les forces nacionals com per part de l'esquerra, i segons ell: *los gitanos, no despertaban simpatías ya que no favorecían al funcionamiento de la maquinaria revolucionaria*¹².

Veus de les persones gitanes: etapa franquista i la Llei de “Vagos y Maleantes”

La relació entre la població gitana i les forces de l'ordre, més en concret la Guàrdia Civil, històricament ha estat difícil. E.C., presidenta de la secció de dones de la FAGIC, parlant d'algunes de les experiències que ella personalment ha tingut al llarg de la seva vida amb aquestes forces de l'ordre, afirmava: «quasi sempre ens paraven, i a més no sé perquè... jo moltes vegades ho pensava, però com se les han agafat aquests senyors amb nosaltres?... era com si els donessin un premi: si agafes un gitano, et dono un punt i si n'agafes deu, te'n dono deu... era horrible perquè ells sabien que no teníem casa, no perquè no volguéssim, sinó perquè no ens deixaven», fent referència al comportament que rebien per part d'alguns guàrdies civils, que moltes vegades empresonaven els gitanos sense que hi hagués cap raó.

Durant la dictadura de Franco, als gitanos se'ls va prohibir utilitzar la seva llengua i van ser perseguits per totes les forces de l'ordre, en especial la Guàrdia Civil.

La llei sota la qual van ser perseguits d'una manera incansable i injustificada durant aquests anys de Dictadura per a la famosa *Ley de Vagos y Maleantes*¹³, aprovada l'any 1933. Alguns articles de la Llei van ser rectificats el 15 de juliol de 1954 sota el règim franquista, que va introduir algunes modificacions. Com s'ha mencionat anteriorment, els gitanos van ser un dels principals grups contra els quals atemptava aquesta Llei, encara que no fossin els únics. La població gitana va ser perseguida sota l'excusa d'anar contra la moral i els costums, pel seu estil de vida.

En J.D.R.H. ens diu que la *Ley de Vagos y Maleantes* va afectar relativament ben poc els gitanos, perquè durant 500 anys ja ens afectaven les pragmàtiques dictades contra nosaltres, i ens parla més concretament del Reglament de la Guàrdia Civil¹⁴, en el qual es negaven drets fonamentals a la població gitana

que a la resta de la població no se'ls negava, i ens recorda que en la seva primera intervenció l'any 1978 a les Corts espanyoles com a diputat, va dibuixar un panorama de la realitat de les condicions de vida del seu poble; va ser en aquesta memorable avinentesa on va demanar l'abolició d'aquests articles, cosa que es va aconseguir definitivament.

L'article 5 de la Llei, referint-se als gitanos deia així: *“Como esta clase de gente no tiene por lo general residencia fija, se traslada con mucha frecuencia de un punto a otro en que sean desconocidos, conviene tomar de ellos todas las noticias necesarias para impedir que cometan robos de caballerías o de otra especie... Se vigilará escrupulosamente a los gitanos, cuidando mucho de reconocer todos los documentos que tengan, observar sus trajes, averiguar su modo de vivir y cuanto conduzca a formar una idea exacta de sus movimientos y ocupaciones, indagando el punto a que se dirigen en sus viajes y el objeto de ellos”*. Els seus costums i tradicions desvetllaven sospites.

Els estereotips que van marcar la comunitat gitana en aquella època encara perduren en un sector de la societat espanyola avui dia, que no veu la població gitana com a ciutadans de ple dret, sinó com una comunitat d'estrangers, de costums estranys i desconeguts.

La Sra. N.G. ens explica com quan ella era jove les mares per espantar els seus fills quan feien una malifeta els deien: «si no menges, crido el gitano que t'agafi!», o, «si no et portes bé ja veuràs el gitano que t'agafi!», com si els gitanos fossin monstres perillousos.

En aquest sentit també trobem les paraules de C.L.; ens parla de com molts gitanos han tingut la sensació al llarg de la seva vida que des de fa cinc-cents anys sempre han estat amb la mateixa història dhaver de fugir perquè tal..., no enfrontar-te, no dir que ets gitano... per por del rebuig.

Els anys de dictadura franquista van suposar una falta de llibertats per a molts col·lectius que durant aquests anys es van veure abocats a la clandestinitat. Gràcies a l'arribada de la democràcia, alguns d'ells han vist reconegut públicament el seu sofriment per les institucions. No va ser així per a la població gitana, que encara continuava aïllada de la societat. A principis dels anys 60 va començar el seu èxode cap a les grans ciutats on van ser reclosos en barriades formades per barraques.

Veus de les persones gitanes: el barraquisme

La idea inicial per què es van establir les barraques va ser amb la finalitat d'allotjar immigrants i persones gitanes. A Barcelona, els primers anys 50 foren els de més creixement, ja que segons ens expliquen els historiadors Jaume Fabra i Josep Maria Huertas, *el Estado pagaba la mitad del billete de tren a los andaluces que quisieran emigrar a Barcelona*¹⁵. Entre 1950 i 1955 es van

censar 1.400 barraques, amb un 70% de treballadors manuals i la resta de famílies gitanes. Malgrat les dimensions de molts d'aquests barris de barraquisme i la seva llarga història, la gran majoria d'ells no van tenir ni col·lectors ni serveis higiènics durant molts anys.

A finals dels anys 50, ciutats com Madrid i Barcelona van acollir un nombre important de persones que arribaven de diferents províncies, la població gitana també va iniciar un èxode cap a les grans ciutats en busca de millors condicions de vida.

Aquesta extensió massiva va obligar les autoritats a crear nous barris als afores de les ciutats. Molts dels barris en què la població gitana ha viscut a Espanya han tingut característiques comunes, malgrat estar en llocs diferents. Grans blocs construïts en terrenys perifèrics de ciutats i pobles, amb poques o nul·les infraestructures, sense instal·lacions ni serveis, amb barreres naturals arquitectòniques que formen un mur o una frontera visible on clarament es delimita el territori. La idea inicial per què es van establir les barraques va ser amb la finalitat d'allotjar immigrants i persones gitanes. Aquestes característiques tenen molt a veure amb les polítiques urbanístiques dels anys 70 i amb diferents processos de desallotjament, reallotjament i urbanització que van donar pas a una concentració de la població més pobre en barris creats per solucionar la falta d'habitatge per a la població immigrada entre els anys 60 i 70.

Algunes de les persones que vam entrevistar per a aquest article han viscut la seva infantesa en barraques, les seves experiències són molt semblants.

C.L. diu així: «el poble gitano vivia apartat físicament, no només socialment, no era una exclusió social sinó també física... allò normal era que el gitano visqués apartat físicament; allò normal, doncs, era que tot el que succeís fos aliè al seu pensament, no l'afectava prou directament, per fer-lo capaç de participar-hi».

També l'E.C. ens explica com havien de caminar un bon tros fins a la barraca on vivia, moltes vegades a les fosques per anar als lavabos que havien estat habilitats en una zona de les barraques, els serveis eren comuns i, quan hi van anar a viure, no tenien instal·lació d'aigua o electricitat.

D'altra banda, en C.L., amb un somriure ple d'optimisme, recorda la seva infantesa quan ens explica que en un pis de 35m² van viure sis persones de la seva família, però que al barri els deien *señoritos*, perquè per a la resta això era un luxe inassolible.

Reflexionant també sobre el barraquisme, la Sra. P.D., de l'Associació de Dones Gitanes de Ponent, ens recorda que no hauríem d'associar el barraquisme amb la població gitana; ens comenta que quan es parla de barraquisme moltes vegades va associat amb els gitanos, i no és que el gitano estigui fet per a aquest fenomen; «aquesta és una mala imatge, a part d'equivocada, del gitano que hauríem d'eliminar, afirma».

Moltes vegades l'única possibilitat d'habitatge que tenien els gitanos eren les barraques, perquè els llogaters no els volien llogar pisos. T.C., de l'Associació de Dones Gitanes de Ponent, ens explica com va aconseguir llogar un pis a l'O.G., que li agradava, perquè entre altres coses es trobava al costat dels seus familiars. Unes veïnes de l'edifici van demanar a la propietària que no li llogués el pis a l'O.G. perquè era gitana. L'O.G. li va demanar que li donés una oportunitat, que no se'n penediria; i la propietària, després de pensar-s'ho, li va dir que sí. Anys després es va descobrir que l'edifici on hi havia el pis es trobava en molt mal estat i moltes de les persones que hi vivien, també de lloguer, van deixar de pagar el lloguer, excepte l'O.G., que va ser una de les poques que no va deixar mai de pagar. La llogatera no es va penedir mai de llogar el seu pis a l'O.G.

Però malauradament hi va haver moltes persones gitanes que no van poder accedir a un pis com l'O.G. Així ens ho explica la Sra. P.D., que ens situa en el context existent sobre la manca d'habitatges a l'edifici que és ara l'actual Hisenda a Lleida: «abans era el que anomenaven la presó; jo he sentit que hi havia molts gitanos que no tenien un pis on viure i se'n van anar a viure a les cel·les; en cada una hi vivia una família, feien com d'*ocupes*; van ser allà durant un petit període de temps, però ho van utilitzar com si fos casa seva; era un lloc que es trobava en condicions molt dolentes fins que es va crear la Mariola; primer van fer casetes de fusta, fins que més tard es van construir blocs de pisos que ara són coneguts com els blocs Juan Carlos; el 90% de la gent que ara hi viu són els gitanos que vivien a les barraques fetes de fusta.

També la Sra. N.G. ens parla de la discriminació patida per les persones gitanes, encara que ella no la va patir en algunes situacions concretes. Ens explica que, quan se'n va anar a viure a una casa a Reus, alguns veïns no els volien perquè eren gitanos i no els coneixien; però amb el temps, i veient com es comportaven, la N.G. ho explica dient: «allà on hem estat, gràcies a Deu, ens han volgut, perquè no som persones d'avalots, ni de baralles, ni d'aixecar falsos testimonis, ni res, no. En una reunió de veïns, el president de l'escala davant tots els veïns va dir: Mireu és gitano, és gitana!. Però vull que els mireu com a reis, perquè són bones persones, no roben res a ningú, si els demanes un favor te'l fan; compte que els feu res, ni al T. ni a la N.; i no van tenir mai cap problema».

Hem vist com les característiques dels barris on s'ubicaven les barriades de la majoria de la població gitana feien molt difícil la inclusió social de les persones que hi vivien. La comunitat gitana en veure que les seves peticions no eren escoltades, va acabar donant pas a una etapa de gran importància a Espanya. Aquesta etapa comença en arribar l'Associacionisme Gitano, del qual parlarem més endavant.

Finalment, en la seva entrevista, J.D.R.H. recorda la quantitat de vegades que essent petit va sortir a demanar almoïna; ens explica que en veure les injustícies i les condicions de vida del seu poble va sentir la necessitat de parlar contra les injustícies que s'estaven produint; «el moviment associatiu gitano, fonamentalment reivindicatiu, neix precisament al caliu d'unes quantes persones, entre les quals m'inclou, que vam tractar per tots els mitjans de revolucionar el nostre poble perquè fos l'artífex principal de la nostra lluita».

Veus de les persones gitanes: l'associacionisme

A mitjans dels anys setanta les associacions gitanes van sorgir en un intent de donar resposta a les necessitats bàsiques de supervivència, en les quals es trobava un percentatge important del poble gitano: habitatge, treball, sanitat, escolarització, regularització de documents, etc., les peticions del qual no eren escoltades per les administracions competents.

M.H., president de l'Associació Gitana de Sabadell, ens va parlar de com, arran d'una intervenció de Juan de Dios Ramírez a Sabadell a principis dels anys 70, els gitanos de Sabadell van començar a reunir-se fins que l'any 1983 va néixer l'Associació Gitana de Sabadell, i ens parla del paper important que ha tingut la dona gitana en aquesta lluita cap a la igualtat: hem de reconèixer el gran paper que tota la vida ha tingut la dona gitana. «Hem de facilitar el camí perquè pugui exercir aquest poder en el segle XXI», ens diu.

A Catalunya, l'any 1991, es va constituir la FAGiC, Federació d'Associacions Gitanes de Catalunya, paral·lelament es van crear altres federacions a escala autonòmica. A Barcelona, liderada per Juan de Dios Ramírez Heredia, neix a principis dels anys 80 la Unió Romaní, que fou la primera associació liderada per persones gitanes, i que té com a principals objectius la lluita i la reivindicació de la cultura gitana; la seva tasca principal sempre ha estat marcada per la reivindicació dels rastres culturals gitanos: els símbols, la llengua, la imatge en els mitjans de comunicació i la divulgació de la seva cultura, entre d'altres.

Parlant de la situació actual de l'associacionisme gitano, totes les persones entrevistades coincideixen en el fet que avui dia els gitanos estan molt més organitzats i que aquest fet, tal com diu el C.L., implica que el pensament sigui divulgat i compartit.

Trencar els estereotips de la població majoritària vers la comunitat gitana ha estat un dels principals objectius de tots aquells homes i dones, gitanos i gitanes, que des de fa anys participen d'una forma o altra en associacions. Tal com ens explica Teresa Sordé, en parlar de les dificultats que ha tingut el poble gitano per estar representat, afirma que: «la condició de minoria i la diversitat s'han utilitzat sovint per negar l'existència de llur identitat, història o mobilització social¹⁶».

L'E.C. ens explicava una anècdota que va tenir lloc a Lleida, on havia anat a fer una xerrada, i ens parla dels estereotips de la societat vers la població gitana. Va preguntar a un representant polític què li semblaria si un fill tingués una relació amb un gitano; el polític, després d'uns segons va dir: mentre sigui feliç..., d'una forma molt poc convincent, ens comenta E.C. amb un somriure. Encara existeixen uns prejudicis vers la comunitat gitana difícils de trencar per part de la població majoritària.

La Sra. P.D. ens parla de la feina que l'Associació de Dones Gitanes de Ponent està fent actualment; l'associació va néixer essent una petita ramificació de l'Associació Cultural lo Marraco, perquè les dones volíem tenir la nostra línia de treball, les dones es van animar, i de la passió per canviar les coses va néixer l'Associació de Dones Gitanes de Ponent, que actualment concentra gran part dels seus esforços en programes per combatre l'absentisme escolar de les noies gitanes. Tal com apunta Teresa Sordé en el llibre abans esmentat, les dones gitanes són víctimes del masclisme que hi ha dins de la seva societat igual que ho són les dones no gitanes, que aquestes comparacions entre les unes i les altres solen contribuir a engrèixar els estereotips i els prejudicis que ja existeixen¹⁷.

Què entenem per memòria històrica?

Pel que fa al poble gitano i malgrat l'esforç legislatiu, queden encara iniciatives a adoptar per a donar una definitiva resposta a les demandes d'aquests ciutadans, que els equipari amb la resta dels ciutadans, plantejades tant en l'àmbit parlamentari com per diferents associacions cíviques. S'ha de destacar que la Federació d'Associacions Gitanes de Catalunya (FAGIC) va ser distingida el març de 2007 al Parlament amb el Premi Concòrdia per la seva *sensibilitat* vers el poble gitano. El president de la Cambra catalana, Ernest Benach, va assegurar que el Parlament se sentia molt orgullós per aquest premi i va recordar la importància de la declaració institucional sobre el reconeixement de la persecució del poble.

El 8 d'abril és el Dia Internacional del Poble Gitano. Aquesta data fou institucionalitzada juntament amb la bandera i l'himne gitanos en el primer Congrés Mundial Roma/Gitano celebrat a Londres el 1971. A Espanya el reconeixement del poble gitano com a participant de la història i la cultura encara està per arribar, però des d'una visió optimista molts dels entrevistats ens parlen de totes les coses que fins ara s'han aconseguit en la lluita per a la igualtat. En C.L. ens diu: «ara estem començant, perquè davant 40 anys d'associacionisme aquest esforç no ha estat estèril, perquè s'ha avançat. Mirarem d'aconseguir que el poble gitano sigui reconegut com a poble integrant de l'Estat espanyol».

Quan parlem de Memòria Històrica estem parlant de reconeixement. L'O.G. està d'acord que es reconegui el sofriment que també va patir el poble gitano, com el seu besavi, el Ceferino, perquè forma part de la història, de la història de la població gitana espanyola.

Com diu el Sr. Ángel del Río, que pertany a la *Asociación de Recuperación de la Memoria Histórica y Justicia en Andalucía* (dins del projecte de la *Asociación de Mujeres Gitanas Romi*): *la memoria histórica hay que entenderla más como un movimiento social que trata de recuperar una parte de la historia que ha sido desconocida, que ha estado borrada, que ha estado silenciada. Trata de recuperar a sectores subalternos. Se trata de recuperar esa memoria*

para dignificar a los vivos, no se trata de una memoria muerta, sino de una memoria viva».

Situació actual

La societat espanyola va canviant, cada vegada esdevé més multicultural i els reptes per aconseguir una societat unida són més complexos. Per a la comunitat gitana també es presenten nous reptes. Històricament una gran majoria d'homes i dones gitanos han viscut del que venien als *mercadillos*, però aquest mitjà de subsistència es fa cada vegada més difícil, la competència és més gran, per això i amb l'objectiu de donar més possibilitats a les joves gitanes, l'Associació de Dones Gitanes de Ponent vol iniciar un projecte per donar suport a les noies joves, perquè continuïn a l'escola i vagin a l'institut; aquest projecte vol conscienciar també a les famílies, perquè vegin que el que tradicionalment ha estat un mitjà de vida ja no ho és, que mirem de buscar altres alternatives. Un dels grans reptes de la comunitat gitana, actualment, és l'escolarització; segons les dades d'un estudi de la Fundació Pere Tarrés, i publicat per la Generalitat de Catalunya, un 80% dels gitanos abandonen els estudis als 14 anys. A Catalunya hi ha aproximadament uns 60.000 gitanos. A més, un 11,4% més grans de 41 anys són analfabets, davant d'un 0,02% que tenen una formació superior¹⁸.

«Sense escolarització aquestes noies tenen molt poques sortides laborals», ens diu la Sra. P.D., per continuar comentant que una de les formes d'enriquiment per a les dones gitanes joves és donar-nos suport perquè puguin acabar el seus estudis i ens parla del *tabú* que existeix de vegades a la comunitat gitana sobre el fet que una noia acabi els seus estudis i perdi part de les seves arrels, influïda per la cultura majoritària. Però la lluita de l'associació se centra en la creença que, com ens comenta la P.D., una dona gitana pot ser gitana, culta i estar al mateix nivell que qualsevol dona. A l'Estat espanyol han estat diverses les Comunitats Autònomes que d'una forma o altra han reconegut el patiment del poble gitano. A Catalunya, per exemple, amb la declaració del Parlament de Catalunya de Reconeixement de la persecució i genocidi del poble gitano¹⁹, que va ser llegida en el Ple del Parlament al març de 2007, o l'aprovació, per unanimitat (319 vots a favor, 0 vots en contra i 0 abstencions) de la Proposició no de llei relativa al Reconeixement del Poble gitano al Congrés dels Diputats a Madrid, entre d'altres.

Arran de les entrevistes, ens hem endinsat en la situació actual del poble gitano per saber quina ha estat la seva lluita en el passat i actualment; aquestes històries formen part de la nostra història, la història de tots i, com a tal, han de ser divulgades i escoltades, perquè són plenes de riquesa i de lluita, d'homes i dones que van sentir la necessitat de canviar el seu entorn per aconseguir una societat més justa.

L'E.C. parlà de la lluita del seu poble durant aquests anys per obtenir un reconeixement i ens deia així: «Sóc una gitana analfabeta i he estat en molts llocs, he anat a conferències fins i tot a Brussel·les, París... no sé llegir ni escriure, simplement són les meves ganes de fer alguna cosa, les meves ganes de posar fi a les injustícies envers els gitanos... posar-hi el meu granet de sorra; jo em sento satisfeta...».

Conclusions

Primerament, volem agrair la implicació de totes les persones que de manera desinteressada s'han ofert a participar en el projecte i sense les quals aquest article no hauria estat possible. Si ens centrem en l'època de la Guerra Civil, el Franquisme i la Transició a la democràcia en funció dels testimonis recollits, podem concloure que va existir discriminació vers la població gitana i que encara n'hi ha. Les persones gitanes al llarg dels anys s'han trobat amb barreres per al seu desenvolupament personal i social; i aquestes barreres encara perduren en els nostres temps, malgrat que s'ha anat avançant i es continua avançant progressivament. En aquella època la població gitana no només era discriminada en moltes ocasions, sinó que també tenia molt mala imatge per a la resta de la societat majoritària.

- La Guerra Civil no implicà directament la població gitana, malgrat que van morir moltes persones gitanes a causa de la misèria que es va generar. La població gitana estava acostumada a patir la situació de discriminació.
- La població gitana no ha estat mai de cap partit. No ha acceptat mai la filosofia de guerra ni l'ha tinguda com a pròpia. No ha participat mai en una guerra.
- En el Reglament de la Guàrdia Civil es negaven drets fonamentals a la població gitana que no es negaven a la resta de la població. Juan de Dios Ramírez Heredia, en la seva intervenció l'any 1978 a les Corts espanyoles, va demanar l'abolició d'aquests articles, i finalment es va aconseguir.
- El barraquisme, malauradament, s'ha associat històricament a la població gitana, vinculant-lo a raons culturals i no a l'exclusió social que patia. Les veus de les persones entrevistades reflecteixen la lluita del poble gitano per superar aquesta situació i accedir a habitatges més dignes, a una més gran inclusió social i igualitària.
- El moviment associatiu gitano, fonamentalment reivindicatiu, neix precisament del caliu d'unes quantes persones que van tractar per tots els mitjans de revolucionar el nostre poble perquè fos l'artífex principal de la nostra lluita.
- Cal reconèixer el gran paper que tota la vida ha tingut i té la dona gitana, i s'ha de facilitar el camí perquè pugui exercir aquest poder en el segle XXI.

- El 8 d'abril és el Dia Internacional del Poble Gitano. Aquesta data fou institucionalitzada juntament amb la bandera i l'himne gitano en el primer Congrés Mundial Roma/Gitano celebrat a Londres el 1971.
- Manca una voluntat de difusió de la història del poble gitano, de la seva memòria. Creiem important incloure aquesta informació en els diferents documents, actes, exposicions que es fan amb motiu de la recuperació de la memòria històrica de Catalunya; el poble gitano forma part de Catalunya. També considerem important que a les escoles i centres educatius en general es difongui la realitat del poble gitano en aquell moment històric. Són molts anys, segles de silenci, d'invisibilitat; és molt important que la societat majoritària conegui aquesta realitat per al reconeixement del poble gitano i per a la millora de la convivència intercultural.
- A Espanya el reconeixement del poble gitano com a participant de la història i la cultura encara està per arribar, però des d'una visió optimista moltes de les persones entrevistades ens parlen de totes les coses que fins ara s'han aconseguit en la lluita per la igualtat. Malgrat tot, han estat diverses les Comunitats Autònomes que d'una forma o altra han reconegut el patiment del poble gitano. A Catalunya, per exemple, amb la declaració del Parlament de Catalunya, on es produeix el Reconeixement de la persecució i del genocidi del poble gitano, que va ser llegida en el Ple del Parlament el març de 2007, o l'aprovació, per unanimitat (319 vots a favor, 0 vots en contra i 0 abstencions) de la Proposició no de llei relativa al Reconeixement del Poble gitano al Congrés dels Diputats a Madrid, entre d'altres.
- A escala internacional se celebra a diversos països del món el 8 d'abril, el Dia Internacional del Poble gitano, que ha suposat durant els darrers anys una ocasió molt important per reconèixer la cultura, la història i la llengua del poble gitano.

Bibliografia

Asociación de Mujeres Gitanas Romi. *La Recuperación de la Memoria Histórica del Pueblo Gitano.* DVD finançat pel Ministerio de la Presidencia. Granada: Asociación Akiba, 2008. Per a més informació: www.mujeresromi.org

Cortes Generales. *Ley 52/2007 por la que se reconocen y amplían derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la guerra civil y la dictadura.* Boletín Oficial del Estado, núm. 310, pàg. 5341053416, 2007.

Estudi sobre la població gitana de Catalunya. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2005. (Direcció General d'Actuacions Comunitàries i Cíviques, Departament de Benestar i Família).

Fabra, J. ; Huertas, J.M., *Tots els barris de Barcelona.* Barcelona: Edicions 62, 1976.

Fundació Secretariat General Gitano. “Vivienda”. *Revista Gitanos, Pensamiento y Cultura*, núm. 1, octubre 2002.

Gómez Alfaro, A., “Espanyols Gitanos: Una història d'amors i desamors”. *I Tchatchipen*, núm. 30, pàg. 1118, abril-juny 2000.

Gómez Alonso, J.; Latorre, A.; Sánchez, M.; Flecha, R., *Metodología Comunicativa Crítica.* Barcelona: El Roure Editorial, 2006.

Martín Sánchez, D., “Los gitanos en crónicas y novelas de la guerra civil”. *I Tchatchipen*, núm. 51, pàg. 2736, octubre-desembre 2000.

Martín Sánchez, D., “Gitanos en la Guerra Civil Espanyola”. *I Tchatchipen*, núm. 51, pàg. 2736, 2005.

Pla Integral del Poble Gitano a Catalunya. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2006. (Direcció General d'Actuacions Comunitàries i Cíviques, Departament de Benestar i Família).

San Román, T. *La Diferència Inquietant. Velles i noves estratègies culturals dels gitanos.* Barcelona: Altafulla, 1998.

Sordé i Martí, T., *Les Reivindicacions Educatives de la Dona Gitana.* Barcelona: Galerada, 2006.

Internet

Federació d'Associacions Gitanes de Catalunya. Per a més informació: www.fagic.org

Fundació Pere Tarrés. Per a més informació: www.peretarres.org

Parlament de Catalunya. *Declaració del Parlament de Catalunya de reconeixement de la persecució i el genocidi del poble gitano, 2007.* Disponible a:

http://www.parlament.cat/portal/page/portal/pcat/IE06/IE0604?p_format=D& p_id=12810055

Unió Romaní. Per a més informació: www.unionromani.org

Aquesta obra “Fundació Privada Ujaranza, 2008, Memòria Democràtica i el Poble Gitano” es troba sota llicència de Creative Commons. Per a consultar-ne els drets: <http://creativecommons.org/licenses/by/2.5/es>